

ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (τμήμα μείζονος συνθέσεως)
της 13ης Ιουνίου 2006 *

Στην υπόθεση C-173/03,

με αντικείμενο αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως δυνάμει του άρθρου 234 ΕΚ, που υπέβαλε το Tribunale di Genova (Ιταλία) με απόφαση της 20ής Μαρτίου 2003, η οποία περιήλθε στο Δικαστήριο στις 14 Απριλίου 2003, στο πλαίσιο της δίκης

Traghetti del Mediterraneo SpA, υπό εκκαθάριση,

κατά

Repubblica italiana,

ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ (τμήμα μείζονος συνθέσεως),

συγκείμενο από τους Β. Σκουρή, Πρόεδρο, P. Jann, C. W. A. Timmermans (εισηγητή), Κ. Schieman και J. Makarczyk, προέδρους τμήματος, J. N. Cunha Rodrigues, R. Silva de Lapuerta, Κ. Lenaerts, P. Küris, E. Juhász και U. Løhmus, δικαστές,

* Γλώσσα διαδικασίας: η ιταλική.

γενικός εισαγγελέας: P. Léger

γραμματέας: M. Ferreira, κύρια υπάλληλος διοικήσεως,

έχοντας υπόψη την έγγραφη διαδικασία και κατόπιν της επ' ακροατηρίου συζητήσεως της 7ης Δεκεμβρίου 2004,

λαμβάνοντας υπόψη τις παρατηρήσεις που υπέβαλαν:

- η Traghetti del Mediterraneo SpA, υπό εκκαθάριση, εκπροσωπούμενη από τους V. Roppo, P. Canera και S. Sardano, avvocati,

- η Ιταλική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τον I. M. Braguglia, επικουρούμενο από τους G. Aiello και G. De Bellis, avvocati dello Stato,

- η Ελληνική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τις Ε. Σαμώνη και Ζ. Χατζηπαύλου, καθώς και από τους Μ. Απέσσο, Κ. Boskovits και Κ. Γεωργιάδη,

- η Ιρλανδία, εκπροσωπούμενη από τον D. O'Hagan, επικουρούμενο από τους P. Sreenan, SC, και P. McGarry, BL,

- η Κυβέρνηση των Κάτω Χωρών, εκπροσωπούμενη από την S. Terstal,

- η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου, εκπροσωπούμενη από την R. Caudwell, επικουρούμενη από τους D. Anderson, QC, και M. Hoskins, barrister,

- η Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, εκπροσωπούμενη από την D. Maidani και τον V. Di Bucci,

αφού άκουσε τον γενικό εισαγγελέα που ανέπτυξε τις προτάσεις του κατά τη συνεδρίαση της 11ης Οκτωβρίου 2005,

εκδίδει την ακόλουθη

Απόφαση

- 1 Η αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως αφορά την αρχή και τις προϋποθέσεις που διέπουν την εξωσυμβατική ευθύνη των κρατών μελών για τις ζημίες που προκαλούνται σε ιδιώτες λόγω παραβάσεως του κοινοτικού δικαίου από εθνικό δικαστήριο.

- 2 Η εν λόγω αίτηση υποβλήθηκε στο πλαίσιο διαδικασίας κινηθείσας κατά της Repubblica italiana από την υπό εκκαθάριση επιχείρηση θαλάσσιων μεταφορών Traghetti del Mediterraneo SpA (στο εξής: TDM), η οποία ζητεί την αποκατάσταση της φερόμενης ζημίας που υπέστη λόγω εσφαλμένης ερμηνείας από το Corte suprema di cassazione (ιταλικό ακυρωτικό δικαστήριο) των κοινοτικών κανόνων περί ανταγωνισμού και κρατικών ενισχύσεων και, ειδικότερα, λόγω της εκ μέρους του δικαστηρίου αυτού απορρίψεως του αιτήματός της περί υποβολής στο Δικαστήριο κρίσιμων ερωτημάτων σχετικών με την ερμηνεία του κοινοτικού δικαίου.

Το νομικό πλαίσιο

- 3 Κατά το άρθρο 1, παράγραφος 1, του νόμου 117, της 13ης Απριλίου 1988, περί της αποκαταστάσεως των ζημιών που προκλήθηκαν κατά την άσκηση της δικαιοδοτικής δραστηριότητας και περί της αστικής ευθύνης των δικαστικών λειτουργών [legge n° 117 (sul) risarcimento dei danni cagionati nell' esercizio delle funzioni giudiziarie e responsabilità civile dei magistrati (*GURI* n° 88, της 15ης Απριλίου 1988, σ. 3, στο εξής: νόμος 117/88)], ο νόμος αυτός εφαρμόζεται «σε όλα τα μέλη του δικαστικού σώματος κοινού δικαίου, διοικητικών δικαστηρίων, δικαστηρίων οικονομικών εγκλημάτων, στρατιωτικών και ειδικών δικαστηρίων, ανεξαρτήτως της φύσεως των καθηκόντων τους, καθώς και στα άλλα πρόσωπα που μετέχουν στην άσκηση της δικαιοδοτικής δραστηριότητας».
- 4 Το άρθρο 2 του νόμου 117/88 προβλέπει τα εξής:

«1. Όποιος υπέστη απρόκλητη ζημία λόγω συμπεριφοράς, πράξεως ή δικαστικού μέτρου εκ μέρους δικαστικού λειτουργού, ο οποίος επέδειξε δόλο ή βαριά αμέλεια κατά την άσκηση των καθηκόντων του, ή λόγω αρνησιδικίας, μπορεί να προσφύγει κατά του Δημοσίου για να επιτύχει αποκατάσταση της περιουσιακής ζημίας που υπέστη καθώς και της μη περιουσιακής ζημίας που απορρέει από τη στέρηση της προσωπικής ελευθερίας.

2. Κατά την άσκηση της δικαιοδοτικής δραστηριότητας, η ερμηνεία των κανόνων δικαίου και η αξιολόγηση των πραγματικών περιστατικών και των αποδεικτικών στοιχείων δεν θεμελιώνουν ευθύνη.

3. Συνιστούν βαριά αμέλεια:

a) η σοβαρή παράβαση του νόμου από ασύγγνωστη αμέλεια

- b) η οφειλόμενη σε ασύγγνωστη αμέλεια διαπίστωση πραγματικού περιστατικού του οποίου η ύπαρξη αδιαμφισβήτητα αποκλείεται από τη δικογραφία
- c) η οφειλόμενη σε ασύγγνωστη αμέλεια άρνηση πραγματικού περιστατικού του οποίου η ύπαρξη αδιαμφισβήτητα προκύπτει από τη δικογραφία
- d) η λήψη μέτρου που αφορά την προσωπική ελευθερία πέραν των περιπτώσεων που ορίζει ο νόμος ή χωρίς αιτιολογία.»
- 5 Κατά το άρθρο 3, παράγραφος 1, πρώτη περίοδος, του νόμου 117/88, ως αρνησιδικία νοείται «η άρνηση, παράλειψη ή καθυστέρηση που διαρκεί ορισμένο χρόνο εκ μέρους του δικαστή κατά την εκπλήρωση πράξεων της αρμοδιότητάς του, οσάκις, αφού παρέλθει η νόμιμη προθεσμία εκδόσεως της επίδικης πράξεως, ο διάδικος υποβάλλει αίτηση με την οποία ζητεί την έκδοσή της και οσάκις, χωρίς εύλογη αιτία, δεν ελήφθη κανένα μέτρο εντός των τριάντα ημερών από την κατάθεση της εν λόγω αιτήσεως στη Γραμματεία».
- 6 Τα επόμενα άρθρα του νόμου 117/88 διευκρινίζουν τις προϋποθέσεις και τους όρους υπό τους οποίους μπορεί να ασκηθεί αγωγή αποζημιώσεως βάσει των άρθρων 2 ή 3 του εν λόγω νόμου, καθώς και τα ένδικα βοηθήματα που μπορούν να ασκηθούν ακολούθως κατά του δικαστικού λειτουργού που επέδειξε δόλο ή βαριά αμέλεια κατά την άσκηση των καθηκόντων του, ήτοι σε περιπτώσεις αρνησιδικίας.

Το ιστορικό της διαφοράς της κύριας δίκης και τα προδικαστικά ερωτήματα

- 7 Η TDM και η Tirrenia di Navigazione (στο εξής: Tirrenia) είναι δύο επιχειρήσεις θαλάσσιων μεταφορών που, στη δεκαετία του '70, πραγματοποιούσαν τακτικές θαλάσσιες μεταφορές μεταξύ, αφενός, της ηπειρωτικής Ιταλίας και, αφετέρου, της Σαρδηνίας και της Σικελίας. Το 1981 η TDM, ενώ τελούσε υπό πτωχευτικό συμβιβασμό, ενήγαγε την Tirrenia ενώπιον του Tribunale di Napoli, ζητώντας αποκατάσταση της φερόμενης ζημίας που της είχε προκαλέσει η εν λόγω επιχείρηση κατά τα προηγηθέντα έτη λόγω της πολιτικής χαμηλών τιμών που εφάρμοζε.
- 8 Η TDM επικαλέστηκε, συναφώς, την εκ μέρους της ανταγωνίστριας της παράβαση τόσο του άρθρου 2598, παράγραφος 3, του ιταλικού αστικού κώδικα, το οποίο αφορά τις πράξεις αθέμιτου ανταγωνισμού, όσο και των άρθρων 85, 86, 90 και 92 της Συνθήκης ΕΟΚ (πρώην άρθρων 85, 86, 90 και 92 της Συνθήκης ΕΚ, αντιστοίχως, και νυν άρθρων 81 ΕΚ, 82 ΕΚ, 86 ΕΚ και, κατόπιν τροποποίησης, 87 ΕΚ), στο μέτρο που, όπως υποστήριξε, η Tirrenia παρέβη τους ουσιώδεις κανόνες της εν λόγω Συνθήκης και ενήργησε, μεταξύ άλλων, κατά κατάχρηση της δεσπόζουσας θέσεώς της στην επίμαχη αγορά, εφαρμόζοντας σαφώς χαμηλότερες του κόστους τιμές χάρη σε κρατικές επιδοτήσεις των οποίων η νομιμότητα είναι αμφίβολη από πλευράς κοινοτικού δικαίου.
- 9 Με την από 26 Μαΐου 1993 απόφαση του Tribunale di Napoli, η οποία κυρώθηκε κατ' έφεση με την από 13 Δεκεμβρίου 1996 απόφαση του Corte d'appello di Napoli, η εν λόγω αγωγή αποζημίωσης απορρίφθηκε από τα ιταλικά δικαστήρια, με την αιτιολογία ότι οι χορηγηθείσες από τις αρχές του εν λόγω κράτους μέλους επιδοτήσεις ήταν νόμιμες στο μέτρο που εκπλήρωναν σκοπούς γενικού συμφέροντος σχετικούς, μεταξύ άλλων, με την ανάπτυξη της περιοχής του Mezzogiorno και, εν πάση περιπτώσει, δεν έθιγαν την άσκηση δραστηριοτήτων θαλάσσιων μεταφορών διαφορετικών και ανταγωνιστικών προς εκείνες κατά των οποίων βάλλει η TDM. Ως εκ τούτου, δεν μπορούσε να προσαφθεί στην Tirrenia καμία πράξη αθέμιτου ανταγωνισμού.

- 10 Η TDM, εκτιμώντας ότι οι δύο αυτές δικαστικές αποφάσεις εκδόθηκαν κατά πλάνη περί το δίκαιο, στο μέτρο που, μεταξύ άλλων, στηρίζονται σε εσφαλμένη ερμηνεία των κανόνων της Συνθήκης περί κρατικών ενισχύσεων, ο σύνδικος της πτωχεύσεως της TDM άσκησε αναίρεση κατά της αποφάσεως του Corte d'appello di Napoli, στο πλαίσιο της οποίας κάλεσε το Corte suprema di cassazione να υποβάλει στο Δικαστήριο τα κρίσιμα ερωτήματα ερμηνείας του κοινοτικού δικαίου βάσει του άρθρου 177, τρίτο εδάφιο, της Συνθήκης ΕΚ (νυν άρθρου 234, τρίτο εδάφιο, ΕΚ).
- 11 Με την απόφαση 5087 της 19ης Απριλίου 2000 (στο εξής: απόφαση της 19ης Απριλίου 2000»), το Corte suprema di cassazione απέρριψε το αίτημα αυτό, με την αιτιολογία ότι η απόφαση του δικαστηρίου που επελήφθη της ουσίας της υποθέσεως τήρησε το γράμμα των κρίσιμων διατάξεων της Συνθήκης και ήταν, κατά τα λοιπά, απολύτως σύμφωνη με τη νομολογία του Δικαστηρίου και, ειδικότερα, με την απόφαση της 22ας Μαΐου 1985, 13/83, Κοινοβούλιο κατά Συμβουλίου (Συλλογή 1985, σ. 1513).
- 12 Το Corte suprema di cassazione προέβη στη διαπίστωση αυτή αφού προηγουμένως υπενθύμισε ότι, αφενός, όσον αφορά τη φερόμενη παράβαση των άρθρων 90 και 92 της Συνθήκης, τα άρθρα αυτά επιτρέπουν, σε ορισμένες περιπτώσεις, παρέκκλιση από τη γενική απαγόρευση των κρατικών ενισχύσεων, προκειμένου να ενισχυθεί η οικονομική ανάπτυξη των μειονεκτουσών περιοχών ή να καλυφθούν οι ανάγκες για προϊόντα και υπηρεσίες που ο ελεύθερος ανταγωνισμός δεν είναι σε θέση να ικανοποιήσει πλήρως. Κατά το εν λόγω δικαστήριο, οι προϋποθέσεις αυτές πληρούνται απολύτως εν προκειμένω, καθόσον, κατά την υπό εξέταση περίοδο (ήτοι μεταξύ 1976 και 1980), οι μαζικές μεταφορές μεταξύ της ηπειρωτικής Ιταλίας και των κυρίων νήσων της δεν μπορούσαν, λόγω του κόστους τους, να πραγματοποιηθούν παρά μόνο διά θαλάσσης, οπότε η διαρκώς αυξανόμενη ζήτηση για αυτού του είδους τις υπηρεσίες ήταν αναγκαίο να καλυφθεί διά της αναθέσεως της διαχειρίσεως των εν λόγω μεταφορών σε δημόσιο ανάδοχο ο οποίος θα εφαρμόζει καθορισμένη τιμή.
- 13 Κατά το ίδιο δικαστήριο, πάντως, η στρέβλωση του ανταγωνισμού που απορρέει από την εν λόγω ανάθεση δεν καθιστά αυτομάτως παράνομη τη χορηγηθείσα ενίσχυση. Συγκεκριμένα, το δικαστήριο αυτό έκρινε ότι η εν λόγω ανάθεση παροχής δημόσιας υπηρεσίας συνεπάγεται πάντα έμμεση στρέβλωση του ανταγωνισμού και

ότι η TDM δεν απέδειξε ότι η Tirrenia είχε αντλήσει όφελος από τη χορηγηθείσα από το κράτος ενίσχυση, προκειμένου να αποκομίσει κέρδη από άλλες δραστηριότητες, πλην εκείνων για τις οποίες πράγματι χορηγήθηκαν οι εν λόγω επιδοτήσεις.

14 Όσον αφορά, αφετέρου, τον λόγο που αντλείται από τη φερόμενη παράβαση των άρθρων 85 και 86 της Συνθήκης, το Corte suprema di cassazione τον απέρριψε ως αβάσιμο, κρίνοντας ότι η δραστηριότητα θαλάσσιων ενδομεταφορών δεν είχε ακόμη ελευθερωθεί κατά τον χρόνο των πραγματικών περιστατικών και ότι τόσο η περιορισμένη φύση της δραστηριότητας αυτής όσο και το περιορισμένο γεωγραφικό πλαίσιο εντός του οποίου ασκούσαν δεν καθιστούσαν δυνατό τον σαφή προσδιορισμό της σχετικής αγοράς κατά την έννοια του άρθρου 86 της Συνθήκης. Στο πλαίσιο αυτό, το εν λόγω δικαστήριο έκρινε πάντως ότι, μολονότι ο προσδιορισμός της εν λόγω αγοράς ήταν δυσχερής, μπορούσε να ασκηθεί ουσιαστικός ανταγωνισμός στον οικείο τομέα, καθόσον η χορηγηθείσα, εν προκειμένω, ενίσχυση αφορούσε μία μόνον από τις πολλές δραστηριότητες που παραδοσιακά ασκεί μια επιχείρηση θαλάσσιων μεταφορών και περιοριζόταν, κατά τα λοιπά, σε ένα μόνον κράτος μέλος.

15 Ως εκ τούτου, το Corte suprema di cassazione απέρριψε, υπό τις συνθήκες αυτές, την υποβληθείσα ενώπιόν του αίτηση αναίρεσεως, απορρίπτοντας επίσης τις αιτιάσεις της TDM που αντλούνται από την παράβαση των εθνικών διατάξεων περί αθέμιτου ανταγωνισμού και από την παράλειψη του Corte d'appello di Napoli να αποφανθεί επί του αιτήματος της TDM περί υποβολής στο Δικαστήριο των κρίσιμων ερωτημάτων ερμηνείας. Η εκκρεμής ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου διαδικασία αφορά την εν λόγω απορριπτική απόφαση.

16 Πράγματι, ο σύνδικος της πτωχεύσεως της TDM, εταιρίας που εν τω μεταξύ τέθηκε υπό εκκαθάριση, εκτιμώντας ότι η απόφαση της 19ης Απριλίου 2000 στηρίζεται σε ανακριβή ερμηνεία των κανόνων της Συνθήκης περί ανταγωνισμού και κρατικών ενισχύσεων και στην εσφαλμένη διαπίστωση ότι υφίσταται σχετική πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, ενήγαγε την Repubblica Italiana ενώπιον του Tribunale di Genova, ζητώντας να υποχρεωθεί να αποκαταστήσει τη ζημία που υπέστη η εν λόγω επιχείρηση λόγω των σφαλμάτων ερμηνείας στα οποία υπέπεσε το Corte suprema di cassazione και λόγω της παραβίασεως της υποχρέωσης υποβολής προδικαστικού ερωτήματος που υπέχει το εν λόγω δικαστήριο από το άρθρο 234, τρίτο εδάφιο, ΕΚ.

- 17 Συναφώς, η TDM, στηριζόμενη, μεταξύ άλλων, στην απόφαση 2001/851/ΕΚ της Επιτροπής, της 21ης Ιουνίου 2001, όσον αφορά τις κρατικές ενισχύσεις που χορήγησε η Ιταλία στη ναυτιλιακή επιχείρηση *Tirrenia di Navigazione* (ΕΕ L 318, σ. 9) —απόφαση αφορώσα, βεβαίως, επιδοτήσεις χορηγηθείσες κατόπιν της επίμαχης στη διαφορά της κύριας δίκης περιόδου, αλλά εκδοθείσα κατά το πέρας διαδικασίας κινηθείσας από την Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων πριν τη διενέργεια της επ' ακροατηρίου συζητήσεως ενώπιον του *Corte suprema di cassazione* κατόπιν της οποίας εκδόθηκε η απόφαση της 19ης Απριλίου 2000—, υποστήριξε ότι, αν το τελευταίο αυτό δικαστήριο είχε υποβάλει στο Δικαστήριο αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως, η αίτηση αναιρέσεως θα είχε εντελώς διαφορετική έκβαση. Με την προαναφερθείσα απόφαση, το Δικαστήριο έπραξε όπως η Επιτροπή, δεν έλαβε δηλαδή υπόψη την κοινοτική διάσταση των δραστηριοτήτων θαλάσσιων ενδομεταφορών, καθώς και τις δυσχέρειες που παρουσιάζει η εκτίμηση της συμβατότητας κρατικών επιδοτήσεων με κανόνες της Συνθήκης στον τομέα των κρατικών ενισχύσεων, με αποτέλεσμα το *Corte suprema di cassazione* να κηρύξει παράνομες τις χορηγηθείσες στην *Tirrenia* ενισχύσεις.
- 18 Η *Repubblica italiana* αμφισβητεί ακόμη και το παραδεκτό της εν λόγω αγωγής αποζημιώσεως, στηριζόμενη στις διατάξεις του νόμου 117/88 και ιδίως στο άρθρο 2, παράγραφος 2, κατά το οποίο η ερμηνεία κανόνων δικαίου στο πλαίσιο της ασκήσεως της δικαιοδοτικής δραστηριότητας δεν μπορεί να θεμελιώσει ευθύνη του κράτους. Υποστηρίζει, ωστόσο, επικουρικώς, ότι, ακόμη και αν το αιτούν δικαστήριο δεχθεί το παραδεκτό της εν λόγω αγωγής, η αγωγή αυτή πρέπει, εν πάση περιπτώσει, να απορριφθεί, καθόσον δεν πληρούνται οι προϋποθέσεις υποβολής αιτήσεως για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως και δεδομένου ότι η απόφαση της 19ης Απριλίου 2000 έχει ισχύ δεδικασμένου, οπότε δεν μπορεί πλέον να προσβληθεί.
- 19 Απαντώντας στα επιχειρήματα αυτά, η TDM διερωτάται αν ο νόμος 117/88 συνάδει προς τις επιταγές του κοινοτικού δικαίου. Ειδικότερα, υποστηρίζει ότι οι προϋποθέσεις του παραδεκτού των ενδίκων βοηθημάτων που προβλέπει ο εν λόγω νόμος και η πρακτική που εφαρμόζουν, συναφώς, τα εθνικά δικαστήρια (μεταξύ των οποίων και το *Corte suprema di cassazione*) είναι τόσο περιοριστικές ώστε καθιστούν εξαιρετικώς δυσχερή, έως και πρακτικώς αδύνατη, την εκ μέρους του κράτους αποκατάσταση ζημιών προκληθεισών από δικαστικές αποφάσεις. Συνεπώς, η ρύθμιση αυτή δεν λαμβάνει υπόψη τις αρχές που έχει θέσει το Δικαστήριο, μεταξύ άλλων, με τις αποφάσεις του της 19ης Νοεμβρίου 1991, C-6/90 και C-9/90, *Francovich* κ.λπ. (Συλλογή 1991, σ. I-5357), και της 5ης Μαρτίου 1996, C-46/93 και C-48/93, *Brasserie du Pêcheur* και *Factortame* (Συλλογή 1996, σ. I-1029).

20 Υπό τις συνθήκες αυτές, το Tribunale di Genova, έχοντας αμφιβολίες όσον αφορά τον τρόπο επιλύσεως της υποβληθείσας ενώπιόν του διαφοράς και τη δυνατότητα επεκτάσεως στη δικαστική εξουσία των αρχών που έχει θέσει το Δικαστήριο με τις προαναφερθείσες στην προηγούμενη σκέψη αποφάσεις του στον τομέα των παραβάσεων του κοινοτικού δικαίου κατά την άσκηση της νομοθετικής δραστηριότητας, αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

«1) Ευθύνεται ένα κράτος μέλος έναντι των πολιτών, με βάση τις αρχές περί εξωσυμβατικής ευθύνης, από σφάλματα των δικαστικών του λειτουργιών κατά την εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου ή την παράλειψη εφαρμογής του δικαίου αυτού και, ειδικότερα, την παράλειψη εκπληρώσεως εκ μέρους δικαστηρίου του οποίου οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικο μέσο της υποχρέωσης προδικαστικής παραπομπής στο Δικαστήριο βάσει του άρθρου 234, τρίτο εδάφιο, της Συνθήκης;

2) Στην περίπτωση που πρέπει να θεωρηθεί ότι ένα κράτος μέλος ευθύνεται από τα σφάλματα των δικαστών του κατά την εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου και, ειδικότερα, από την παράλειψη προδικαστικής παραπομπής στο Δικαστήριο εκ μέρους δικαστηρίου του οποίου οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικο μέσο κατά την έννοια του άρθρου 234, τρίτο εδάφιο, της Συνθήκης, ερωτάται αν εμποδίζει τη διαπίστωση της ευθύνης αυτής —και, επομένως, αν είναι ασυμβίβαστη προς τις αρχές του κοινοτικού δικαίου— εθνική ρύθμιση περί ευθύνης του κράτους λόγω σφαλμάτων των δικαστών όταν:

— αποκλείει την ευθύνη που συνδέεται με τη δραστηριότητα ερμηνείας των κανόνων δικαίου και την αξιολόγηση των πραγματικών περιστατικών και των αποδεικτικών στοιχείων που πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο της δικαστικής δραστηριότητας,

— περιορίζει την ευθύνη του κράτους μόνο στις περιπτώσεις δόλου και βαριάς αμέλειας του δικαστή;»

- 21 Κατόπιν της εκδόσεως της αποφάσεως της 30ής Σεπτεμβρίου 2003, C-224/01, Köbler (Συλλογή 2003, σ. I-10239), ο Γραμματέας του Δικαστηρίου διαβίβασε αντίγραφο της αποφάσεως αυτής στο αιτούν δικαστήριο, ερωτώντας το αν, λαμβανομένου υπόψη του περιεχομένου της αποφάσεως, εμμένει στην αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως.
- 22 Με έγγραφο της 13ης Ιανουαρίου 2004, που περιήλθε στη Γραμματεία του Δικαστηρίου στις 29 Ιανουαρίου 2004, το Tribunale di Genova, αφού άκουσε τις αγορεύσεις των διαδίκων της κύριας δίκης, έκρινε ότι η προαναφερθείσα απόφαση Köbler δίδει εξαντλητική απάντηση στο πρώτο από τα δύο ερωτήματά του, οπότε παρέλκει η έκδοση αποφάσεως επί του εν λόγω ερωτήματος.
- 23 Αντιθέτως, έκρινε αναγκαίο να εμμένει στο δεύτερο ερώτημά του, προκειμένου το Δικαστήριο να εκτιμήσει, «επίσης υπό το πρίσμα των αρχών που τέθηκαν [...] με την απόφαση Köbler», αν «εμποδίζει τη διαπίστωση της ευθύνης αυτής εθνική ρύθμιση περί ευθύνης του κράτους λόγω σφαλμάτων των δικαστών όταν αποκλείει την ευθύνη που συνδέεται με τη δραστηριότητα ερμηνείας των κανόνων δικαίου και την αξιολόγηση των πραγματικών περιστατικών και των αποδεικτικών στοιχείων που πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο της δικαστικής δραστηριότητας».

Επί του προδικαστικού ερωτήματος

- 24 Καταρχάς, πρέπει να επισημανθεί ότι η εκκρεμής ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου διαδικασία έχει ως αντικείμενο αγωγή με την οποία ζητείται να διαπιστωθεί η ευθύνη του κράτους λόγω αποφάσεως ανωτάτου δικαστηρίου μη δυνάμενης να προσβληθεί με ένδικο μέσο. Το ερώτημα στο οποίο εμμένει το αιτούν δικαστήριο πρέπει, συνεπώς, να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι αφορά, κατ' ουσίαν,

το αν το κοινοτικό δίκαιο και, ειδικότερα, οι αρχές που έθεσε το Δικαστήριο με την προαναφερθείσα απόφαση Köbler δεν επιτρέπουν εθνική ρύθμιση όπως η επίδικη της κύριας δίκης, η οποία, αφενός, αποκλείει την ευθύνη του κράτους για ζημίες προκληθείσες σε ιδιώτες λόγω παραβάσεως του κοινοτικού δικαίου από εθνικό δικαστήριο του οποίου οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικο μέσο, όταν η παράβαση αυτή απορρέει από την εκ μέρους του εν λόγω δικαστηρίου ερμηνεία κανόνων δικαίου ή την αξιολόγηση των πραγματικών περιστατικών και των αποδεικτικών στοιχείων, και, αφετέρου, περιορίζει, κατά τα λοιπά, την ευθύνη αυτή σε περιπτώσεις δόλου ή βαριάς αμέλειας του δικαστή.

25 Η απάντηση τόσο της ΤΔΜ όσο και της Επιτροπής στο ερώτημα αυτό είναι σαφώς καταφατική. Συγκεκριμένα, λαμβανομένου υπόψη ότι η αξιολόγηση των πραγματικών περιστατικών και των αποδεικτικών στοιχείων καθώς και η ερμηνεία των κανόνων δικαίου είναι συνυφασμένες με τη δικαιοδοτική δραστηριότητα, ο αποκλεισμός, υπό τις περιστάσεις αυτές, της ευθύνης του κράτους για ζημίες οι οποίες προκλήθηκαν σε ιδιώτες λόγω της ασκήσεως της δραστηριότητας αυτής συνεπάγεται, στην πράξη, αποκλεισμό κάθε ευθύνης του κράτους για παραβάσεις του κοινοτικού δικαίου από δικαστικούς λειτουργούς.

26 Όσον αφορά, εξάλλου, τον περιορισμό της ευθύνης αυτής σε περιπτώσεις δόλου ή βαριάς αμέλειας του δικαστή, πρόκειται επίσης για *de facto* αποκλεισμό κάθε ευθύνης του κράτους, καθόσον, αφενός, η έννοια της «βαριάς αμέλειας», αυτή καθαυτή, δεν εκτιμάται κατά διακριτική ευχέρεια από τον δικαστή που καλείται να αποφανθεί επί ενδεχόμενης αγωγής για την αποκατάσταση ζημιών προκληθεισών από δικαστική απόφαση, αλλά ορίζεται αυστηρά από τον εθνικό νομοθέτη, ο οποίος απαριθμεί εκ των προτέρων —και περιοριστικώς— τις περιπτώσεις βαριάς αμέλειας.

27 Κατά την ΤΔΜ, αφενός, από την πείρα που διαθέτει η Ιταλία στην εφαρμογή του νόμου 117/88 προκύπτει ότι τα δικαστήρια του κράτους αυτού και ιδίως το *Corte suprema di cassazione* ερμηνεύουν με ιδιαίτερος περιοριστικό τρόπο τον εν λόγω νόμο καθώς και τις έννοιες της «βαριάς αμέλειας» και της «ασύγγνωστης αμέλειας».

Το δικαστήριο αυτό ερμηνεύει τις εν λόγω έννοιες ως «πρόδηλη, κατάφωρη και σοβαρή παράβαση της νομοθεσίας» ή ως έννοιες που ερμηνεύουν τη νομοθεσία «κατά τρόπο αντίθετο προς κάθε λογικό κριτήριο», με συνέπεια να απορρίπτονται σχεδόν συστηματικώς, στην πράξη, οι υποβαλλόμενες κατά του ιταλικού κράτους καταγγελίες.

- 28 Αντιθέτως, κατά την Ιταλική Κυβέρνηση, η οποία υποστηρίζεται επί του σημείου αυτού από την Ιρλανδία και την Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου, μια εθνική ρύθμιση όπως η επίδικη της κύριας δίκης είναι απολύτως σύμφωνη προς τις αρχές του κοινοτικού δικαίου, καθόσον εξισορροπεί την ανάγκη, αφενός, διασφαλίσεως της ανεξαρτησίας της δικαστικής εξουσίας και των επιταγών της ασφάλειας δικαίου και, αφετέρου, παροχής αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας στους ιδιώτες σε περιπτώσεις κατάφωρων παραβάσεων του κοινοτικού δικαίου από δικαστικούς λειτουργούς.

- 29 Στο πλαίσιο αυτό, η ευθύνη των κρατών μελών για τις ζημίες που προκαλούνται από τις εν λόγω παραβάσεις, ακόμη και αν διαπιστώνεται, πρέπει να περιορίζεται στις περιπτώσεις στις οποίες θα μπορούσε να διαπιστωθεί αρκούντως κατάφωρη παράβαση του κοινοτικού δικαίου. Ωστόσο, η ευθύνη αυτή δεν μπορεί να υπάρξει σε περιπτώσεις κατά τις οποίες η ερμηνεία των διατάξεων της Συνθήκης στην οποία προέβη το εθνικό δικαστήριο για την επίλυση της διαφοράς λαμβάνεται προσηκόντως υπόψη στην αιτιολογία της οικείας αποφάσεως του εν λόγω δικαστηρίου.

- 30 Συναφώς, πρέπει να υπομνησθεί ότι, με την προαναφερθείσα απόφαση Köbler, η οποία εκδόθηκε μετά την εκ μέρους του αιτούντος δικαστηρίου υποβολή στο Δικαστήριο αιτήσεως εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως, το Δικαστήριο υπενθύμισε ότι η αρχή βάσει της οποίας ένα κράτος μέλος υποχρεούται να αποκαταστήσει τις ζημίες που προκλήθηκαν σε ιδιώτες από παραβάσεις του κοινοτικού δικαίου οι οποίες του προσάπτονται ισχύει σε κάθε περίπτωση παραβάσεως του κοινοτικού δικαίου, ανεξαρτήτως του οργάνου του οποίου η πράξη ή παράλειψη αποτελεί αντικείμενο της παραβάσεως (βλ. σκέψη 31 της αποφάσεως αυτής).

- 31 Το Δικαστήριο, στηριζόμενο, επί του σημείου αυτού, στον ουσιαστικό ρόλο της δικαστικής εξουσίας στην προστασία των δικαιωμάτων που οι ιδιώτες αντλούν από τους κοινοτικούς κανόνες και στο γεγονός ότι ένα δικαστήριο του οποίου οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικο μέσο αποτελεί, εξ ορισμού, το ανώτατο δικαιοδοτικό όργανο ενώπιον του οποίου οι ιδιώτες μπορούν να προβάλλουν τα δικαιώματα που τους εξασφαλίζει το κοινοτικό δίκαιο, διαπίστωσε ότι η προστασία των εν λόγω δικαιωμάτων περιορίζεται —οπότε θίγεται και η πλήρης αποτελεσματικότητα των κοινοτικών κανόνων που εξασφαλίζουν σχετικά δικαιώματα—, αν αποκλειστεί η δυνατότητα αποκατάστασης, υπό ορισμένες περιστάσεις, των ζημιών που προκλήθηκαν σε ιδιώτες από παράβαση του κοινοτικού δικαίου λόγω απόφασης εθνικού δικαστηρίου του οποίου οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικο μέσο (προαναφερθείσα απόφαση Köbler, σκέψεις 33 έως 36).
- 32 Βεβαίως, λαμβανομένης υπόψη της ιδιαιτερότητας της δικαιοδοτικής δραστηριότητας καθώς και των νομίμων επιταγών της ασφάλειας δικαίου, η ευθύνη του κράτους δεν είναι απεριόριστη σε τέτοιου είδους περιπτώσεις. Όπως έχει κρίνει το Δικαστήριο, η ευθύνη αυτή θεμελιώνεται μόνο στην εξαιρετική περίπτωση κατά την οποία το δικαστήριο του οποίου οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικο μέσο παρέβη προδήλως το εφαρμοστέο δίκαιο. Για να εξακριβωθεί αν πληρούται η προϋπόθεση αυτή, το εθνικό δικαστήριο που επιλαμβάνεται αγωγής αποζημίωσης πρέπει, συναφώς, να λάβει υπόψη όλα τα στοιχεία της υποθέσεως που έχει υποβληθεί στην κρίση του και ιδίως τον βαθμό σαφήνειας και ακρίβειας του παραβιασθέντος κανόνα, την υποκειμενική υπόσταση της παραβάσεως, το αν η πλάνη περί το δίκαιο είναι συγγνωστή ή ασύγγνωστη, την άποψη που ενδεχομένως εξέφρασε ένα κοινοτικό όργανο, καθώς και το αν το οικείο δικαστήριο παρέβη την υποχρέωση υποβολής αιτήσεως για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως την οποία υπέχει από το άρθρο 234, τρίτο εδάφιο, ΕΚ (προαναφερθείσα απόφαση Köbler, σκέψεις 53 έως 55).
- 33 Ανάλογες εκτιμήσεις σχετικά με την ανάγκη εξασφαλίσεως στους ιδιώτες αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας των δικαιωμάτων που αντλούν από το κοινοτικό δίκαιο απάδουν, ομοίως, προς τον αποκλεισμό της ευθύνης του κράτους για τον μοναδικό λόγο ότι η παράβαση του κοινοτικού δικαίου απορρέει από την ερμηνεία των κανόνων δικαίου εκ μέρους εθνικού δικαστηρίου του οποίου οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικο μέσο.

- 34 Συγκεκριμένα, αφενός, η ερμηνεία των κανόνων δικαίου συνδέεται με την ουσία της δικαιοδοτικής εξουσίας, καθόσον, ανεξαρτήτως του οικείου τομέα δραστηριότητας, ο δικαστής, στην κρίση του οποίου υποβάλλονται διαφορετικές ή αντικρουόμενες απόψεις, οφείλει συνήθως να ερμηνεύσει τους κρίσιμους κανόνες δικαίου —εθνικούς και/ή κοινοτικούς— προκειμένου να επιλύσει τη διαφορά της οποίας έχει επιληφθεί.
- 35 Αφετέρου, δεν μπορεί να αποκλειστεί το ενδεχόμενο πρόδηλης παραβάσεως του εφαρμοστέου κοινοτικού δικαίου ακριβώς κατά την άσκηση της εν λόγω ερμηνευτικής δραστηριότητας, π.χ. στην περίπτωση κατά την οποία το δικαστήριο προβαίνει σε προδήλως εσφαλμένη ερμηνεία ενός ουσιαστικού ή δικονομικού κανόνα, ιδίως από πλευράς της σχετικής νομολογίας του Δικαστηρίου (βλ., συναφώς, προαναφερθείσα απόφαση Köbler, σκέψη 56), ή στην περίπτωση κατά την οποία η ερμηνεία του εθνικού δικαίου από το εν λόγω δικαστήριο συνεπάγεται, στην πράξη, παράβαση του εφαρμοστέου κοινοτικού δικαίου.
- 36 Όπως επισήμανε ο γενικός εισαγγελέας με το σημείο 52 των προτάσεών του, ο αποκλεισμός της ευθύνης του κράτους, υπό ανάλογες περιστάσεις, με την αιτιολογία ότι η παράβαση του κοινοτικού δικαίου απορρέει από την εκ μέρους δικαστηρίου ερμηνεία των κανόνων δικαίου καθιστά άνευ ουσίας την αρχή που έθεσε το Δικαστήριο με την προαναφερθείσα απόφαση Köbler. Τούτο ισχύει κατά μείζονα λόγο για τα δικαστήρια των οποίων οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικο μέσο και τα οποία υποχρεούνται να εξασφαλίζουν, σε εθνική κλίμακα, την ομοιόμορφη ερμηνεία των κανόνων δικαίου.
- 37 Ανάλογο συμπέρασμα πρέπει να συναχθεί όταν πρόκειται περί νομοθεσίας αποκλείουσας εν γένει την ευθύνη του κράτους στην περίπτωση κατά την οποία η ευθύνη του εν λόγω κράτους απορρέει από την αξιολόγηση των πραγματικών περιστατικών και των αποδεικτικών στοιχείων.

- 38 Συγκεκριμένα, αφενός, αυτού του είδους η αξιολόγηση αποτελεί, όπως και η ερμηνεία των κανόνων δικαίου, μια άλλη ουσιαστική παράμετρο της δικαιοδοτικής δραστηριότητας, καθόσον, ανεξαρτήτως της ερμηνείας στην οποία προβαίνει το εθνικό δικαστήριο που επιλαμβάνεται συγκεκριμένης υποθέσεως, η εφαρμογή των εν λόγω κανόνων στην οικεία περίπτωση εξαρτάται συχνά από την εκ μέρους του αξιολόγηση των πραγματικών περιστατικών της υποθέσεως, καθώς και από την αξία και την κρισιμότητα των αποδεικτικών στοιχείων που παρέχουν σχετικώς τα μέρη της διαφοράς.
- 39 Αφετέρου, η εν λόγω αξιολόγηση —που συχνά απαιτεί πολύπλοκες αναλύσεις— συνεπάγεται επίσης, υπό ορισμένες περιστάσεις, πρόδηλη παράβαση του εφαρμοστέου δικαίου, ανεξαρτήτως του αν η αξιολόγηση αυτή πραγματοποιείται στο πλαίσιο της εφαρμογής ειδικών κανόνων σχετικών με το βάρος αποδείξεως, την αξία των εν λόγω αποδεικτικών στοιχείων ή το απαράδεκτο των αποδεικτικών μέσων, ή στο πλαίσιο της εφαρμογής κανόνων οι οποίοι απαιτούν τον νομικό χαρακτηρισμό των πραγματικών περιστατικών.
- 40 Ο πλήρης αποκλεισμός, υπό τις περιστάσεις αυτές, της ευθύνης του κράτους με την αιτιολογία ότι η προσαπτόμενη στο εθνικό δικαστήριο παράβαση αφορά την εκ μέρους του αξιολόγηση των πραγματικών περιστατικών ή των αποδεικτικών στοιχείων στερεί επίσης από την αρχή που τέθηκε με την προαναφερθείσα απόφαση Köbler την πρακτική αποτελεσματικότητά της όσον αφορά τις πρόδηλες παραβάσεις του κοινοτικού δικαίου από εθνικά δικαστήρια των οποίων οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικο μέσο.
- 41 Όπως επισήμανε ο γενικός εισαγγελέας με τα σημεία 87 έως 89 των προτάσεών του, το ίδιο ισχύει, ειδικότερα, στον τομέα των κρατικών ενισχύσεων. Ο πλήρης αποκλεισμός, στον τομέα αυτό, της ευθύνης του κράτους με την αιτιολογία ότι η εκ μέρους εθνικού δικαστηρίου παράβαση του κοινοτικού δικαίου απορρέει από την αξιολόγηση των πραγματικών περιστατικών ενδέχεται να περιορίσει τις δικονομικές εγγυήσεις που παρέχονται στους ιδιώτες, στο μέτρο που η προάσπιση των δικαιωμάτων που οι ιδιώτες αντλούν από τις κρίσιμες διατάξεις της Συνθήκης εξαρτάται, σε μεγάλο βαθμό, από διαδοχικές πράξεις νομικού χαρακτηρισμού των

πραγματικών περιστατικών. Στην περίπτωση πλήρους αποκλεισμού της ευθύνης του κράτους λόγω της εκ μέρους δικαστηρίου αξιολογήσεως των πραγματικών περιστατικών, οι εν λόγω ιδιώτες στερούνται δικαστικής προστασίας, αν ένα εθνικό δικαστήριο του οποίου οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικο μέσο υποπέσει σε πρόδηλη πλάνη κατά τον έλεγχο των προαναφερθεισών πράξεων νομικού χαρακτήρισμού των πραγματικών περιστατικών.

42 Όσον αφορά, τέλος, τον περιορισμό της ευθύνης του κράτους σε περιπτώσεις δόλου ή βαριάς αμέλειας του δικαστή, επιβάλλεται να υπομνησθεί, όπως επισημάνθηκε με τη σκέψη 32 της παρούσας αποφάσεως, ότι, με την προαναφερθείσα απόφαση Köbler, το Δικαστήριο έκρινε ότι η ευθύνη του κράτους για ζημίες που προκλήθηκαν σε ιδιώτες από παράβαση του κοινοτικού δικαίου εκ μέρους εθνικού δικαστηρίου του οποίου οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικο μέσο θα μπορούσε να θεμελιωθεί μόνο στην εξαιρετική περίπτωση κατά την οποία το εν λόγω δικαστήριο παρέβη προδήλως το εφαρμοστέο δίκαιο.

43 Αυτή η πρόδηλη παράβαση εκτιμάται, μεταξύ άλλων, βάσει ορισμένων κριτηρίων όπως ο βαθμός σαφήνειας και ακρίβειας του παραβιασθέντος κανόνα, καθώς και το αν η πλάνη περί το δίκαιο είναι συγγνωστή ή ασύγγνωστη και αν το οικείο δικαστήριο παρέβη την υποχρέωση υποβολής αιτήσεως για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως που υπέχει από το άρθρο 234, τρίτο εδάφιο, ΕΚ, τεκμαίρεται δε, εν πάση περιπτώσει, όταν η οικεία απόφαση αντιβαίνει προδήλως στη σχετική νομολογία του Δικαστηρίου (προαναφερθείσα απόφαση Köbler, σκέψεις 53 έως 56).

44 Συνεπώς, μολονότι δεν μπορεί να αποκλεισθεί το ενδεχόμενο το εθνικό δίκαιο να διευκρινίζει τα σχετικά με τη φύση ή τον βαθμό μιας παραβάσεως κριτήρια που πρέπει να πληρούνται προκειμένου να διαπιστωθεί η ευθύνη του κράτους από παράβαση του κοινοτικού δικαίου εκ μέρους εθνικού δικαστηρίου του οποίου οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικο μέσο, τα εν λόγω κριτήρια δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να επιβάλλουν αυστηρότερους όρους από εκείνους που συνεπάγεται η πρόδηλη παράβαση του εφαρμοστέου δικαίου, όπως αυτή διευκρινίστηκε με τις σκέψεις 53 έως 56 της προαναφερθείσας αποφάσεως Köbler.

- 45 Συνεπώς, αν πληρούται η τελευταία αυτή προϋπόθεση, αναγνωρίζεται δικαίωμα αποζημιώσεως, εφόσον αποδειχθεί ότι ο παραβιασθείς κανόνας δικαίου αποσκοπεί στην απονομή δικαιωμάτων στους ιδιώτες και ότι υφίσταται άμεση αιτιώδης συνάφεια μεταξύ της προβαλλομένης πρόδηλης παραβάσεως και της ζημίας που υπέστη ο ενδιαφερόμενος (επί του σημείου αυτού, βλ., μεταξύ άλλων, τις προαναφερθείσες αποφάσεις Francovich κ.λπ., σκέψη 40, Brasserie du Pêcheur και Factortame, σκέψη 51, και Köbler, σκέψη 51). Όπως προκύπτει, μεταξύ άλλων, από τη σκέψη 57 της προαναφερθείσας αποφάσεως Köbler, οι τρεις αυτές προϋποθέσεις είναι πράγματι αναγκαίες και αρκετές για να θεμελιωθεί υπέρ των ιδιωτών δικαίωμα αποκαταστάσεως της ζημίας, χωρίς ωστόσο να αποκλείεται το ενδεχόμενο θεμελιώσεως της ευθύνης του κράτους υπό λιγότερο περιοριστικές συνθήκες βάσει του εθνικού δικαίου.
- 46 Κατόπιν όλων των ανωτέρω σκέψεων, στο ερώτημα του αιτούντος δικαστηρίου, όπως αναδιατυπώθηκε με το από 13 Ιανουαρίου 2004 έγγραφό του, πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το κοινοτικό δίκαιο δεν επιτρέπει εθνική νομοθεσία αποκλείουσα εν γένει την ευθύνη του κράτους μέλους για τις ζημίες που προκλήθηκαν σε ιδιώτες από παράβαση του κοινοτικού δικαίου εκ μέρους δικαστηρίου του οποίου οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικο μέσο με την αιτιολογία ότι η επίδικη παράβαση απορρέει από την εκ μέρους του εν λόγω δικαστηρίου ερμηνεία των κανόνων δικαίου ή αξιολόγηση των πραγματικών περιστατικών και των αποδεικτικών στοιχείων. Το κοινοτικό δίκαιο δεν επιτρέπει επίσης εθνική νομοθεσία περιορίζουσα τη θεμελίωση της ευθύνης αυτής σε περιπτώσεις δόλου ή βαριάς αμέλειας του δικαστή, αν ο περιορισμός αυτός είχε ως συνέπεια τον αποκλεισμό της ευθύνης του οικείου κράτους μέλους σε άλλες περιπτώσεις στις οποίες διαπιστώθηκε πρόδηλη παράβαση του εφαρμοστέου δικαίου, όπως αυτή διευκρινίστηκε με τις σκέψεις 53 έως 56 της προαναφερθείσας αποφάσεως Köbler.

Επί των δικαστικών εξόδων

- 47 Δεδομένου ότι η παρούσα διαδικασία έχει ως προς τους διαδίκους της κύριας δίκης τον χαρακτήρα παρεμπίπτοντος που ανέκυψε ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου, σ' αυτό εναπόκειται να αποφανθεί επί των δικαστικών εξόδων. Τα έξοδα στα οποία υποβλήθηκαν όσοι υπέβαλαν παρατηρήσεις στο Δικαστήριο, πλην των ως άνω διαδίκων, δεν αποδίδονται.

Για τους λόγους αυτούς, το Δικαστήριο (τμήμα μείζονος συνθέσεως) αποφαινεται:

Το κοινοτικό δίκαιο δεν επιτρέπει εθνική νομοθεσία αποκλείουσα εν γένει την ευθύνη του κράτους μέλους για τις ζημίες που προκλήθηκαν σε ιδιώτες λόγω παραβάσεως του κοινοτικού δικαίου από δικαστήριο του οποίου οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικο μέσο με την αιτιολογία ότι η επίδικη παράβαση απορρέει από την εκ μέρους του εν λόγω δικαστηρίου ερμηνεία των κανόνων δικαίου ή αξιολόγηση των πραγματικών περιστατικών και των αποδεικτικών στοιχείων.

Το κοινοτικό δίκαιο δεν επιτρέπει επίσης εθνική νομοθεσία περιορίζουσα τη θεμελίωση της ευθύνης αυτής σε περιπτώσεις δόλου ή βαριάς αμέλειας του δικαστή, αν ο περιορισμός αυτός είχε ως συνέπεια τον αποκλεισμό της ευθύνης του οικείου κράτους μέλους σε άλλες περιπτώσεις στις οποίες διαπιστώθηκε πρόδηλη παράβαση του εφαρμοστέου δικαίου, όπως αυτή διευκρινίστηκε με τις σκέψεις 53 έως 56 της αποφάσεως Köbler, της 30ής Σεπτεμβρίου 2003.

(υπογράφος)